

Zbigniew Szafkowski

Działalność Polskiego Związku Strzeleckiego we Francji i Belgii w latach 1913-1940

Prace Naukowe. Kultura Fizyczna 2, 59-71

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Zbigniew Szafkowski

DZIAŁALNOŚĆ POLSKIEGO ZWIĄZKU STRZELECKIEGO WE FRANCJI I BELGII W LATACH 1913-1940

W końcu XIX i na początku XX wieku myśl niepodległościowa nurtowała Polaków, będących od ponad stu lat pod zaborami. Ciągła niewola czterech pokoleń, ograniczenie swobód narodowych przez zaborców oraz stłumione Powstania Narodowe (1830 i 1863), spędzały sen z oczu wielu młodym ludziom, myślącym o zbrojnej walce o niepodległość narodową.

Najbardziej liberalne warunki panowały w Zaborze Austriackim, toteż tam zaczęła kielkować myśl o ponownej walce zbrojnej, która by przyniosła upragnioną wolność. W 1908 r. Józef Piłsudski i Kazimierz Sosnkowski, w oparciu o młodzież szkół wyższych, założyli we Lwowie pierwszą powszechną organizację paramilitarną, pod nazwą Związek Walki Czynnej (ZWC)¹. Współzałożycielami Związku byli również M. Dąbrowski, Wł. Rozeń, K. Fabrycy, W. Sikorski, M. Kukiel, W. Sławek i inni. Wkrótce powstała druga tajna organizacja pod nazwą Armia Polska z M. Norwid-Neugebauerem, M. Januszajtisem i M. Żymierskim na czele.

Warunki prawno-państwowe panujące w Galicji, umożliwiły obu tym organizacjom w 1910 r. jawne działanie, wobec czego ZWC zalegalizował się we Lwowie jako Związek Strzelecki (ZS), (w Krakowie jako Strzelec), a w rok po nim druga organizacja jako Polskie Drużyny Strzeleckie (PDS). W 1912 r. obie organizacje zostały przebudowane w kierunku masowego ich działania. W czerwcu tego roku — na Radzie Oficerskiej Związku Strzeleckiego — Józef Piłsudski został wybrany na stanowisko Komendanta Głównego Związku Strzeleckiego,

---

¹ „Strzelec” 1928, nr 44-45, s. 46.

z władzą wojskową rozkazywania i mianowania, a K. Sosnkowskiego powołał on na stanowisko swego zastępcy i szefa sztabu².

Celem ZS było szkolenie przyszłych kadr podoficerskich i oficerskich dla przyszłego Wojska Polskiego i czynnej walki zbrojnej o niepodległość kraju. Szkolono młodzież męską w strzelaniu, musztrze, szermierce i innych specjalnościach wojskowych.

W kwietniu 1914 r. zaczęto wydawać pismo związkowe pod nazwą „Strzelec”, które stało się organem prasowym Związku. Pismo to nie ukazywało się w czasie I wojny światowej, gdyż ZS zawiesił swą działalność. Strzelcy bowiem znaleźli się na froncie. Po wojnie pierwszy numer nowo reaktywowanego pisma „Strzelec” ukazał się w dniu 5 marca 1921 r., kiedy to od 1919 r. ZS działał ponownie pod nowym przewodnictwem Waława Sieroszowskiego.

W dniu 6 sierpnia 1914 r. z Oleandrów pod Krakowem wyruszyła na front wschodni Pierwsza Kompania Kadrowa, aby walczyć u boku Austrii, przeciw Rosji, o niepodległość Polski. Pierwsza Kompania Kadrowa dała początek utworzonym nieco później Legionom, pierwszym polskim oddziałom wojskowym po 120 latach niewoli.

Artykuł niniejszy ma na celu ukazanie czytelnikowi działalności Polskiego Związku Strzeleckiego działającego na terenie Francji i Belgii w pierwszej połowie XX w.

Materiał do niniejszej pracy znaleziono w Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie w Dziale Światowego Związku Polaków z Zagranicy (Światpol) i w Dziale Ministerstwa Spraw Zagranicznych (MSZ), w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW), w prasie związkowej „Strzelec”, w „Narodowcu” i innych. Na temat ZS pisali także L. Nowak³, M. Szczerbiński⁴, W. Eder⁵, J. Gruszyński⁶,

---

² Z. Szafkowski, „Polskie Związki Strzeleckie na obczyźnie”, w: *III Konferencja Naukowa Polonijna Kultura Fizyczna*. Monografie AWF Poznań 1987, nr 239, s. 86.

³ L. Nowak, „Udział ZS we Francji i Belgii w rozwoju i upowszechnianiu Polonijnej Kultury Fizycznej w okresie międzywojennym”, w: *I Konferencja Naukowa Polonijna Kultura Fizyczna*. Monografie AWF Poznań 1980 nr 132, s. 155-169;

⁴ M. Szczerbiński, *Rola sportu w utrzymaniu więzi między zbiorowościami polonijnymi a Macierzą*, Katowice 1984.

⁵ W. Eder. *Dzieje Polonii Belgijskiej*. Warszawa 1983, oraz W. Eder: „Z dziejów szkolnictwa polonijnego w Belgii”, „Przegląd Polonijny”, 1977, z. 1, s. 112.

⁶ J. Gruszyński. *Spolecność polska we Francji 1918-1978*, Warszawa 1981.

A. Paczkowski⁷, M. Żmigrodzki⁸ i Z. Szafkowski⁹. Na temat ZS w Polsce pracę doktorską w Uniwersytecie Toruńskim napisał Tadeusz Bogalecki, który jednak sprawami ZS wśród Polonii zajął się bardziej marginesowo¹⁰.

W końcu XIX i na początku XX w. wielu Polaków wyemigrowało do Francji i Belgii, w poszukiwaniu lepszych warunków życia niż te, które były na Ziemiach Polskich będących pod zaborami. Wybuch I wojny światowej co prawda zahamował dopływ polskiej siły roboczej, ale ożył on ponownie w 1919 r., lecz już na zupełnie innych warunkach gospodarczych i politycznych.

W latach 1919-1932, tj. do chwili gwałtownego zahamowania imigracji w wyniku kryzysu gospodarczego, przybyło do Francji ponad 500 tys. Polaków, w tym około 120-150 tys. pochodziło z Westfalii i znaczna część z Nadrenii. Robotnicy sezonowi stanowili tylko nieznaczny odsetek¹¹.

Życie społeczne Polonii francuskiej zawiązywało się bardzo szybko, dzięki napływowi przede wszystkim „westfalczyków”, którzy przybywali ze środowisk doskonale zorganizowanych, dynamicznych i nawykłych do warunków wychodźstwa. Poza tym francuskie partie robotnicze szybko zainteresowały się napływającymi rzeszami cudzoziemców. W środowiskach polonijnych na terenie Belgii od 1925 r. duże znaczenie odegrała akcja tworzenia szkolnictwa polonijnego. Do sprzyjających warunków dalszego rozwoju Polonii w zakresie szkolnictwa, należy zaliczyć opiekę Rządu Polskiego, która przybrała szczególnie duże rozmiary w okresie dwudziestolecia międzywojennego¹².

Pierwszy Polski Związek Strzelecki na terenie Belgii powstał prawdopodobnie około 1912 lub 1913 r., gdyż jak pisał w 1933 r. do redakcji „Strzelca” Mieczysław Karski (pseudonim „Witeź”), w Belgii Związek Strzelecki zorganizowany był stale jako „Societe Gymnastique”, choć ćwiczenia były tam raczej wojskowe. Wiosną 1914 r. ZS w Belgii odwiedził Komendant Główny ZS na Ziemiach Polskich, Józef Piłsudski¹³.

---

⁷ A.Paczkowski, *Prasa polonijna w latach 1870-1939*, Warszawa 1977, s.32.

⁸ M.Żmigrodzki, *Polonia w Belgii*. Lublin 1978, s.18.

⁹ Z.Szafkowski, op. cit., s.85-98.

¹⁰ T.Bogalecki, *Związek Strzelecki w Polsce w latach 1919-1939*, (praca doktorska), Toruń 1988.

¹¹ A.Paczkowski, *Prasa polonijna*, s.110.

¹² W.Eder, *Z dziejów szkolnictwa polonijnego w Belgii*. w: „Przegląd Polonijny”, 1977, z.1, s.112.

¹³ „Strzelec” 1933, nr 31, s.58-60.

W Belgii ZS dzielił się na trzy kursy (stopnie hierarchii): najniższym był kurs dla nowoprzyjętych i trwał dwa lata, w średnim byli ci, którzy mieli za sobą kurs początkujący, a w trzecim skupiali się wykładowcy. Na kursach uczono władania bronią, strzelania, szermierki, wpajano regulaminy wojskowe, musztrę, naukę o broni, terenoznawstwo, łączność, balistykę, artylerię, strategię i taktykę. Wykładowcami byli: Stefan Skibiński, Jerzy Kuhnert, Piotr Górski, Jan Mieszkowski, Mieczysław Karski (autor listu do redakcji „Strzelca”) i Edmund Tarnasiewicz. Oddziałów ZS w Belgii, w tym czasie, było kilkanaście w różnych miastach. W sierpniu 1914 r., jak pisał dalej M.Karski, „większość «belgijskich» strzelców poszła na front wraz z I Kompanią Kadrową, przydzielani do różnych pododdziałów”. Sam M.Karski znalazł się w I pułku ułanów legionowych Władysława Beliny-Prądmowskiego, późniejszego pułkownika.

Przed pierwszą wojną światową prawdopodobnie także i na terenie Francji istniały oddziały polonijne ZS, ale autor artykułu nie znalazł na ten temat pisemnego potwierdzenia.

W czasie pierwszej wojny światowej ZS zawiesił swoją działalność, gdyż większość strzelców przebywała na froncie walcząc o niepodległość Polski.

Po zakończeniu wojny reaktywowano Polski Związek Strzelecki na terenie Francji w dniu 8 sierpnia 1927 r. w Varangeville z sekcji strzeleckiej Polskiego Towarzystwa „Oświata”. Przyjął on nazwę: Towarzystwo „Strzelec” im. Józefa Piłsudskiego¹⁴. Wkrótce reaktywowano także polski ZS w belgijskim mieście Liege¹⁵.

Działalność ZS wśród Polonii Francji i Belgii należy rozpatrywać razem, jako iż związki te miały ze sobą ścisły kontakt i były ze sobą powiązane organizacyjnie. Belgijski ZS Polaków należał organizacyjnie do Francji z siedzibą Zarządu Głównego w Paryżu. Podokręg belgijski liczył w 1929 r. 75 oddziałów i blisko 3000 członków. Związek miał do swej dyspozycji 44 sale gimnastyczne, 60 boisk sportowych i 42 świetlice do pracy kulturalnej z młodzieżą¹⁶. W 1934r. polski ZS w Belgii składał się z 4 obwodów i 26 oddziałów: w Liege — 8, w Limburgii — 6, w Charleroi — 6 i w Mons — 6¹⁷.

---

¹⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Historia ZS we Francji i Belgii (His. ZS), Załącznik do pisma Komendanta Okręgu XII ZS z 11. 07. 1934, także „Strzelec” 1927, nr 27, s.5.

¹⁵ W.Eder, *Dzieje Polonii Belgijskiej*, Warszawa 1983, s.106 oraz M.Żmigrodzki, *Polonia w Belgii*, Lublin, 1978, s.33-34.

¹⁶ „Strzelec” 1933, nr 31, s.80.

¹⁷ A.Gąsiorowski, *Sport w życiu Polonii Belgijskiej (1933-1939)*. w: „Kultura Fizyczna” 1984, nr 9-10, s.30.

W tym samym czasie polski ZS we Francji prowadził pracę sportową na 126 boiskach i 77 salach gimnastycznych, wynajmując je od klubów francuskich, zarządów gminnych lub przedsiębiorstw górniczych czy przemysłowych. Oblicza się, iż około 2 tys. członków ZS było posiadaczami Odznaki Sportowej, co świadczyło o dużej sprawności młodzieży.

W ZS uprawiano wychowanie fizyczne i sport. Prowadzono rozgrywki piłkarskie, grano w siatkówkę i koszykówkę. Uprawiano lekkoatletykę i gimnastykę. Polskie drużyny strzeleckie brały udział w rozgrywkach ligi francuskiej oraz walczyły o mistrzostwo emigracji polskiej. Na terenie Francji w punktacji o miano najlepszego klubu sportowego wśród Polonii od 1934 r. prowadził Oddział ZS z Ostricourt, a w punktacji o nagrodę Światpolu w lekkoatletyce przewodził ZS przed „Sokołem”. Również w grach zespołowych ZS zajmował czołowe pozycje: w siatkówce I miejsce, a w koszykówce był wicemistrzem emigracji polskiej we Francji¹⁸.

Prócz rozgrywek w grach zespołowych ZS na terenie Francji i Belgii organizował także zawody sportowe w pływaniu i w strzelaniu. Ponadto słynne były tzw. Biegi Narodowe strzelców i junaków (młodzieży od 14-17 lat), wiosenne biegi przełajowe dla kobiet i mężczyzn. Często reprezentacje podokręgów ZS odbywały spotkania sportowe z klubami francuskimi, a czasem występowały także w rozgrywkach ligi francuskiej czy belgijskiej¹⁹.

Godnym uwagi był wyczyn strzelców Bronisława Denejko, Franciszka Knapa i Stanisława Michalaka, którzy w dniu 25 lipca wyruszyli na rowerach z Levallois-Perret, w departamencie Sein, poprzez Paryż, Vitry, Nancy, Strassburg, Stuttgart, Norynbergę, Pragę, Cieszyn do Krakowa, aby przemaszerować „Kadrówkę”, czyli przejść odległość z Krakowa do Kielc dla uczczenia wymarszu I Kompanii Kadrowej. Potem poprzez Radom i Warszawę pojechali oni do Poznania, aby zobaczyć Powszechną Wystawę Krajową zorganizowaną w dziesiątą rocznicę odzyskania niepodległości. Przebyli oni na rowerach 1551km²⁰.

Bronisław Lesiuk pisał do redakcji „Strzelca”, iż w dniu 25 grudnia 1929 r. zorganizowano w Varangaville zawody marszowe na dystansie 60 km. Uczestniczyło 82 zawodników. Zawody zorganizowano dla pokazania tężyzny fizycznej wychodźstwa polskiego. Głównym organizatorem zawodów był tamtejszy ZS,

---

¹⁸ Archiwum Akt Nowych (AAN), Światowy Związek Polaków z Zagranicy (Światpol), sygn. 443, k. 37 i 459, k. 82.

¹⁹ L.Nowak, op. cit., s.165.

²⁰ „Strzelec” 1929, nr 31, s.7.

a następne zawody zaplanowano już na styczeń 1930 r.²¹. Sam Lesiuk zajął 12 miejsce.

W 1927 r. Zjazd Towarzystwa im. J. Piłsudskiego, skupiającego wówczas około 5 tys. polskich emigrantów, zlecił powierzenie władzom ZS kierownictwa działalnością sekcji wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego. Decyzja ta ułatwiła działaczom strzeleckim organizowanie jednostek ZS we Francji. Utworzyli oni tam 4 Oddziały. Działalnością ich kierował Zarząd ZS na Francję, którego tymczasowym komendantem był Władysław Cmela. W tej sytuacji Komenda Główna ZS ustanowiła etat komendanta ZS na Francję i Belgię. Stanowisko to objął mjr Emil Fieldorf. Decyzje te przyspieszyły działalność organizacyjną i rozwój jednostek ZS we Francji i Belgii²².

W przeciwieństwie do ZS w Polsce, ZS we Francji i Belgii w okresie dwudziestolecia międzywojennego w swej pracy na pierwszym miejscu stawiał wychowanie obywatelskie, wychowanie fizyczne, przysposobienie zawodowe i kulturalne, a w końcu i przysposobienie wojskowe, które w kraju stało na pierwszym miejscu. Mimo tak postawionej sprawy przysposobienia wojskowego, musztra, strzelanie oraz półwojskowe formy organizacyjne w pewnym stopniu mogły zastąpić elementarne przygotowanie młodzieży do służby wojskowej.

Ćwiczenia wojskowe, prócz strzelania, prowadzono w zasadzie w ZS na terenie Francji i Belgii bez broni i chociaż niektóre garnizony wojskowe oferowały oddziałom polskiego ZS dostarczenie karabinów, jak np. garnizon w Sedanie, to jednak Związki przeważnie z nich nie korzystały.

W wychowaniu obywatelskim ZS poważne miejsce zajęła nauka historii Polski i wiadomości o Polsce współczesnej, historia Związku Strzeleckiego i wszelkie zagadnienia organizacyjne. Dużym powodzeniem cieszyła się praca świetlicowa, teatr amatorski, recytacje, śpiew, tańce narodowe oraz czytelnictwo polskiej prasy i polskich książek. Wychowanie fizyczne, a zwłaszcza takie dyscypliny jak lekkoatletyka i siatkówka, przyciągały do ZS nie tylko młodzież męską, ale i dziewczęta, które w „Sokole” — czy też innych organizacjach polonijnych — nie zawsze miały odpowiednią opiekę i warunki do uprawiania sportu²³.

Polskie czynniki rządowe w przewidywaniu wybuchu konfliktu zbrojnego z Niemcami, brały pod uwagę możliwość ewentualnego wykorzystania polonijnych kadr strzeleckich do służby wojskowej. Plany te zostały częściowo zrealizowane, gdyż po ukonstytuowaniu się emigracyjnego Rządu Polskiego we Francji,

²¹ „Strzelec”, 1930, nr 2, s. 15.

²² CAW, His. ZS, sygn. 525; oraz „Strzelec” 1927, nr 27, s. 5 i 1929, nr 15, s. 12.

²³ „Strzelec” 1937, nr 44, s. 24.

utworzono tam Armię Polską, a obok żołnierzy, uchodźców wojennych, szeregi wojskowe zasilili także członkowie Polskiego Związku Strzeleckiego z Francji i Belgii.

W latach wojny, emigranci polscy, w tym członkowie polskiego ZS we Francji i Belgii wzięli masowy udział w walce z niemieckim najeźdźcą. Ci którzy nie wstąpili do Wojska Polskiego formowanego we Francji, znaleźli się w oddziałach francuskich lub też we francuskim ruchu oporu²⁴.

Do upowszechnienia ZS wśród Polonii we Francji i Belgii przyczyniły się w znacznym stopniu organizacje zakładane czy to przez byłych legionistów czy też ludzi związanych z osobą Józefa Piłsudskiego, a przebywających na emigracji. Wśród tych organizacji należy przede wszystkim wymienić dwie: Związek Legionistów oraz Związek Towarzystw Kulturalno-Oświatowych im. Marszałka Piłsudskiego²⁵.

We Francji i Belgii polski ZS dzielił się na oddziały, które w liczbie 3-7 tworzyły obwody. Te z kolei składały się na podokręgi i okręgi Związku Strzeleckiego. W 1933 r. utworzono 3 podokręgi na Francję i Belgię w Lille, Metz i Brukseli oraz trzy samodzielne obwody w Paryżu, Lyonie i Tuluzie²⁶. Cały okręg na Francję i Belgię w polskich rejestrach Zarządu Głównego ZS w Warszawie nosił nazwę Okręgu Zachodniego nr XII.

Tabela 1. Stan liczebny oddziałów i członków Polskiego ZS na terenie Francji i Belgii w latach 1933-1938 przedstawiał się następująco (Okręg Zachodni XII)²⁷.

Lp.	Miesiąc i rok	Liczba oddziałów ZS	Liczba członków		
			Ogółem	ćwiczących	w Belgii
1	XI 1933	85	2957	1654	621
2	IV 1934	106	3504	1958	778
3	XI 1936	155	3675	3000	925
4	X 1937	148	4036	2313	697
5	IV 1938	155	4504	2704	697
6	X 1938	171	4970	3036	726

²⁴ Wojskowy rocznik emigracji polskiej we Francji 1939-1944. Lyon 1945, s.42.

²⁵ AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), sygn.10920, k. 13.

²⁶ CAW, His. ZS we Francji i Belgii, sygn. 525 i 521.

²⁷ CAW, His. ZS, sygn. 350.

Z zestawienia tego wyniku, iż organizacja ZS Okręgu XII (Francja i Belgia) nie była zbyt masowa, a największą liczebność ZS osiągnął w 1936 i w 1938 r. W roku następnym liczba członków ćwiczących wyraźnie spadła, a ponowny wzrost osiągnięto dopiero w 1938 r. Należy zaznaczyć, iż mimo niezbyt wielkiej liczby członków ZS we Francji i Belgii, Związek należał do najliczniejszych polskich organizacji młodzieżowych na tym terenie. W końcu 1938 r. działało w nim około 5000 osób, podczas gdy w ZHP było ogółem 6000 harcerzy, harcerzek i zuchów. Na początku 1939 r. ZS w Belgii skupiał 726 osób, a harcerstwo 1573 osoby²⁸.

Wahania w stanie liczbowym członków ZS spowodowane były kryzysem gospodarczym we Francji. Zaczęło się bezrobocie i masowo zwalniano ludzi z pracy, w tym przede wszystkim cudzoziemców. Ponadto nie wypłacano zapomóg dla bezrobotnych, a co zatem idzie brak środków do życia, zmusił tysiące Polaków do powrotu do kraju, lub wyjazdów z Francji w poszukiwaniu innego miejsca zatrudnienia²⁹. W tej sytuacji zmalała także liczba członków ZS.

Związki Strzeleckie we Francji i Belgii borykały się z wieloma trudnościami, przede wszystkim z finansowymi, co miało wpływ na pracę z młodzieżą. Wysoko szacowano wydatki Państwa Polskiego na ZS we Francji i Belgii. W 1938 r. ppłk Stanisław Kara — radca MSZ do spraw emigracyjnych ocenił je ogółem wraz z pensjami instruktorskimi w ZS na 300 tys. franków (około 49 tys. zł według kursu z marca 1938 r.) rocznie. Komendant ZS Okręgu XII w 1938 r. Edmund Strauch twierdził jednak, iż jego roczny budżet nie przekracza 20500 zł. Ponadto podkreślił on, że wydatki Państwa w tym czasie na harcerstwo we Francji sięgały sumy 35 tys. zł³⁰.

Tak więc jak widać ZS istnienie swe i działalność zawdzięczał w głównej mierze pomocy finansowej czynników rządowych w kraju. W pewnym czasie zainteresowanie przerzucono prawie całkowicie na harcerstwo, co w znacznej mierze odbiło się na pracy szkoleniowej z młodzieżą strzelecką. Twierdzono np. iż ZS szkodzi harcerstwu, a nawet je zwalcza, a w rzeczywistości, harcerstwo korzystało z pomieszczeń, urządzeń sportowych i instruktorów sportowych ZS³¹.

ZS zdecydowanie przeciwstawiał się wpływowi komunistycznym wśród młodzieży robotniczej. Ponadto ostro rywalizował z „Sokołem”, często nie przebiera-

---

²⁸ L. Gruszyński, *Spoleczność Polska we Francji 1918-1978*, Warszawa 1981, s.39, także „Wiarus Polski”, 1933.04.23.

²⁹ CAW, His. ZS, sygn. 350.

³⁰ AAN, MSZ, sygn. 10926, k. 29.

³¹ „Strzelec” 1931, nr 31, s.7.

jąc w środkach. Były nawet zakusy ze strony polskich sfer rządowych zlikwidowania innych organizacji polonijnych we Francji i utworzenia jeszcze silniejszego niż dotychczas ZS, jako jedynej organizacji młodzieżowej wśród polskiej emigracji. Do tego jednak nie doszło.

W drużynach ZS uprawiano wychowanie fizyczne i sport, łącząc te dziedziny przede wszystkim z wychowaniem obywatelskim i zawodowym. Rozpowszechniano kult Marszałka Piłsudskiego i czynu zbrojnego Legionów. Rozpowszechniano poglądy o mocarstwowości Polski sanacyjnej. Uroczystości obchodzono rocznice powstań narodowych, wymarszu I Kompanii Kadrowej na front, rocznice imienin Marszałka (19 marca) i zamachu majowego. W latach 30. ZS we Francji i Belgii w swej działalności nawiązywał do tradycji, której rzecznikiem przed I wojną światową był Józef Piłsudski.

ZS w podstawowych swych ogniwach-drużynach, ZS propagował wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe wzorując się na programach Państwowego Urzędu Wychowania Fizycznego i Przysposobienia Wojskowego (PUWFiPW). Natomiast w strzeleckich klubach sportowych, w których nie prowadzono przysposobienia wojskowego, działalność sportową prowadzono według własnych wytycznych i regulaminów.

ZS, jako jedna z wiodących organizacji polonijnych w zakresie wychowania fizycznego a przede wszystkim obywatelskiego, pierwszy na emigracji organizował coroczne kursy świetlicowe, prowadził akcję obozów letnich szkolenia strzeleckiego oraz przodowników pracy świetlicowej.

Ścisła współpraca ZS w Polsce z PUWFiPW dała efekty w postaci utworzenia Instruktoratu Wychowania Fizycznego przy Ambasadzie Polskiej w Paryżu, który to Instruktorat miał uprawnienia podobne jak Okręgowe Urzędy WF i PW w Polsce, oraz obejmował swą działalnością emigrację polską we Francji a później i w Belgii. ZS posiadał w Instruktoracie swego przedstawiciela, którym był mjr E. Fieldorf, Komendant Główny ZS na Francję i Belgię³².

W 1933 r. w miejscowości Bois le Roi pod Paryżem, ZS zorganizował pierwszy wspólny obóz instruktorski dla kadry „Strzelca” i „Sokoła”, aby zbliżyć do siebie te dwie polonijne organizacje. Na obozie tym odbyto 224 godziny wspólnych zajęć i wykładów. Wspólnie szkolono przyszłe kadry instruktorskie w strzelaniu, lekkoatletyce, grach sportowych i pływaniu. Mimo wspólnych zajęć większego zbliżenia się tych dwóch grup polonijnych jednak nie osiągnięto³³.

---

³² AAN, Światpol, sygn. 10921, k. 2, także „Strzelec” 1933, nr 38. s.17.

³³ AAN, MSZ, sygn. 10920, k.3.

Później jeszcze parokrotnie próbowano wspólnych akcji obozowych, ale nie dało to zamierzonych efektów pojednania.

W związku z istnieniem licznych oddziałów strzeleckich na terenie Francji i Belgii, w dniu 3 marca 1929 r. w Lens odbył się I Organizacyjny Zjazd Towarzystw Strzeleckich. Zjazd miał na celu „(...) połączenie wszystkich towarzystw i klubów w jedną organizację i kierowanie sprawami ku dobru i rozwojowi sportu strzeleckiego wśród wychodźstwa polskiego”³⁴.

Po kilku latach pracy ZS we Francji i Belgii stał się organizacją ustabilizowaną. W stabilizacji tej organizacji duże zasługi położyli: Szef Instruktoratu WF Ambasady Rzeczypospolitej Polski w Paryżu mjr Włodzimierz Zieliński i Komentant ZS we Francji ppłk Emil Fieldorf i w Belgii por. Witold Kułakowski³⁵.

W programach pracy ZS we Francji i Belgii główny akcent położono na wychowanie obywatelskie, fizyczne, zawodowe a w końcu i na wojskowe. ZS według wytycznych przygotowanych przez KG ZS w Polsce na zjazd konsulów we Francji dążył do uzyskania następujących celów:

1. zjednoczenia całej emigracji polskiej w stowarzyszenie zespalające wszelkie zainteresowania członków,
2. utrzymanie ścisłej więzi z Macierzą,
3. wywieranie wpływu wychowawczego na społeczeństwo emigracyjne, urabiając je w duchu przywiązania do kraju oraz poszanowania i posłuchu dla państwowych władz polskich³⁶.

Dział propagandy ZS współpracował z redakcjami przychylniej Związkowi prasy, m. in. z warszawskim „Kurierem Porannym”, „Narodowcem” i innymi. Od lipca 1936 r. w miesięczniku „Trybuna” prowadzony był stały dział ZS redagowany w językach: francuskim, angielskim i niemieckim, służący propagandzie ZS wśród młodzieży polonijnej. Ponadto ściśle współpracowano z pismem związkowym „Strzelec”, gdzie były nawet całe, okolicznościowe, numery pisma poświęcone sprawom pracy strzeleckiej wśród wychodźstwa. Także czasopismo „Polska Walcząca” prowadziło stały dział strzelecki. Zarząd Główny ZS starał się rozpropagować ten dziennik, jako że był on najbardziej odpowiadający treścią i kierunkiem politycznym założeniom ideowym tej organizacji³⁷.

---

³⁴ AAN, Światpol, sygn. 443, k. 37.

³⁵ AAN, MSZ, sygn. 10920, k.20.

³⁶ AAN, Hist. ZS, Sprawozdanie Zarządu i KG ZS 1933-1937, sygn. 525 i 521 oraz M.Szczerbiński, op. cit., s. 70.

³⁷ AAN, Światpol, sygn. 450, k. 11.

We Francji do Sekcji Organizacyjno-Sportowej Komitetu I Igrzysk Sportowych Polaków z Zagranicy i WM Gdańska, których odbycie zaplanowano w Warszawie w 1934 r., powołano również delegata ZS, którym był kpt. Marian Kurlalto³⁸. Wziął on czynny udział w pracach przygotowawczych Komitetu Igrzysk.

W Belgii powołano Komitet Przygotowania wspólnej reprezentacji (Polonii francuskiej i belgijskiej) na I Igrzyska, do którego weszli: Związek Strzelecki Byłych Wojskowych, Związek Strzelecki, Centralny Związek Polskich Towarzystw Kobiety i „Sokół”. Stronę techniczną przygotowani wspólnej reprezentacji powierzono Komendzie Podokręgu ZS w Brukseli³⁹.

W drugiej połowie lat trzydziestych, ZS rozpoczął organizowanie drużyn junackich. W kwietniu 1938 r. w drużynach tych skupiono 604 junaków w wieku od 14 do 17 lat⁴⁰. Należy przypuszczać, iż wielu z nich, nie mając do dyspozycji organizacji polonijnej, trafiłyby do stowarzyszeń francuskich.

W końcu lat trzydziestych w Belgii (a podobnie było i we Francji) oddziały polskiego ZS znajdowały się prawie we wszystkich większych skupiskach polonijnych. W 1937 r. w Belgii było 17 oddziałów strzeleckich skupiających prawie 700 członków⁴¹.

W artykule omawiającym dorobek ZS we Francji i Belgii, zamieszczonym w „Sporcie i Wychowaniu Fizycznym”⁴², czytamy: „Przedwojenny (przed I wojną) ZS w ośrodkach emigracyjnych, a zwłaszcza w Belgii, Francji i Szwajcarii posiadał doskonale pracujące ośrodki organizacyjne, które dostarczyły szeregom legionowym wiele dobrze wyszkolonego i doborowego pod względem ideowym elementu. Bogatą tradycję pracy emigracyjnej podjął dzisiejszy Związek Strzelecki, przystosowując ją oczywiście do współczesnej rzeczywistości”.

Pracą organizacyjną wśród Polonii zajmowali się przede wszystkim dawni członkowie ZS, byli legionieści, lub też instruktorzy ZS, specjalnie w tym celu przysłani z kraju do pracy w środowiskach polskiej emigracji.

„Emigracja polska we Francji i Belgii — jak pisał M.Szczerbiński⁴³ — to w przeważającej części warstwa robotnicza, rozrzucona w drobnych skupiskach

---

³⁸ AAN, Światpol, sygn. 443, k.37.

³⁹ AAN, MSZ, sygn. 10926. k.124.

⁴⁰ „Narodowiec” 1937.04.19.

⁴¹ „Sport i Wychowanie Fizyczne” 1934 sierpień.

⁴² M.Szczerbiński, op. cit., s.141.

⁴³ „Piłsudczyk” 1938, nr 7, s.7.

na terenie całego państwa, ciężko pracująca w ciągłym otoczeniu cudzoziemców, niedostatecznie zazwyczaj uświadomiona narodowo i łatwo mogąca podlegać stopniowej asymilacji i wynarodowieniu. Związek Strzelecki spełniał tu rolę budziela świadomości narodowej, krzewiciela ducha państwowego, mocnego łącznika z Macierzą”.

W lipcu 1938 r. odbył się Zjazd Związku Strzeleckiego we Francji i Belgii, podczas którego wybrano nowy Zarząd Główny na lata 1938-1940 w osobach: Jan Pawlikiewicz (dyrektor Banku PKO w Paryżu) jako prezes, dr Michał Zieliński jako wiceprezes, inż. Stefan Zalewski II wiceprezes, Stanisław Gruszczyński — sekretarz, Szymon Szumski — skarbnik i Edmund Strauch⁴⁴.

W maju 1940 r. hitlerowskie Niemcy błyskawicznie opanowały Belgię i napadły na Francję. Dziesiątki tysięcy Polaków, w tym także członków ZS, w jednostkach Wojska Polskiego oraz Armii Francuskiej podjęło walkę z najeżdżcą. Niespodziewana klęska Francji na polach bitew spowodowała ewakuację Rządu Polskiego z Francji i ocalałych jednostek wojskowych do Anglii. Z wojskiem tym wyjechała większość „francuskich” i „belgijskich” strzelców, a pozostali wraz z ludnością francuską musieli znosić rygor okupacji w strefie okupacyjnej i w tzw. strefie wolnej. Działalność sportowa ZS została zahamowana lub uległa całkowitej likwidacji. Od 1940 r. polski ZS przestał na tym terenie istnieć. Członkowie ZS w przeważającej większości rozpoczęli działalność konspiracyjną we francuskim ruchu oporu. Część jednak emigracji polskiej przyjęła obywatelstwo francuskie. Dane ze stycznia 1939 r. mówią, iż w latach 1919-1939 obywatelstwo francuskie przyjęło 46,5 tys. Polaków⁴⁵.

Podsumowując działalność ZS we Francji i Belgii należy stwierdzić, iż Związek ten usilnie zabiegał na tym terenie o zachowanie polskości wśród emigracji, uczył emigrantów przywiązania do języka ojczystego i trwałych wartości historycznych narodu i państwa. W związku z tym organizacja ta winna być oceniona pozytywnie, mimo walki z „Sokołem” i zdecydowanego przeciwstawienia się wpływowi komunistycznemu w wychowywaniu młodzieży. Ocena ta nie może być wyodrębniona z szerokiego tła społeczno-politycznych uwarunkowań i przeobrażeń Polonii oraz sytuacji wewnętrznej i zewnętrznej polityki Polski w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Biorąc pod uwagę te czynniki, nie sposób pominąć istotnych zasług ZS w dziele patriotycznego wychowania młodego pokolenia Polaków, w większości urodzonego na obczyźnie oraz kultywowania tradycji rodzinnych wśród osób dojrzałych, pamiętających kraj, lecz skazanych na tworzenie sobie nowych warunków życia na emigracji.

---

⁴⁴ A. Paczkowski, *Prasa i społeczność polska we francji w latach 1920-1940*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979, s. 32.

Wiele pracy włożyli działacze ZS w nauczanie młodzieży w zakresie wychowania obywatelskiego, zawodowego i fizycznego, a także kulturalnego.

Zasługą Związku było tworzenie zespołów teatralnych, śpiewaczych, artystycznych oraz szerzenie polskiego czytelnictwa wśród młodzieży polskiej na emigracji.

W pracy sportowej, ZS jako jedna z nielicznych organizacji polonijnych nie pominął pracy z młodzieżą żeńską, a w całokształcie działalności strzeleckiej nie zabrakło i przysposobienia wojskowego, choć w nieco okrojonej formie w porównaniu z przysposobieniem wojskowym prowadzonym w Polsce.

Po napaści Niemiec na Francję i po jej klęsce, ZS zaprzestał działalności, i na tym terenie nie został reaktywowany po wojnie.

SUMMARY

POLISH RIFLEMEN'S UNION IN FRANCE AND IN BELGIUM

Zbigniew Szafkowski

Polish Riflemen's Union in France was organised before the First World War and continued its activity until the outbreak of the Second World War. Activities of the Union in France and in Belgium during the inter-war period are discussed in the paper. The activities involved mostly propagating Polish national tradition among Poles inhabiting the two countries. Physical education and sports were cultivated. Paramilitary activity was also going on, but in other fields than those in Poland. Unsuccessful attempts were made at establishing closer links with the „Sokół” Association. The Union was involved in organisation of the First Polish Emigrants' Sports Games that took place in Warsaw in 1934. The Union closely co-operated with government circles in Poland.